

Sammanfattning:

Folkhemmet, det gemensamma, goda hemmet i svenska skönlitterära berättelser om barndomen

Begreppet *folkhemmet* är utan tvekan en nyckel till att kunna förstå det unika med Sveriges utveckling under 1900-talet. Den metaforiska innebörden av termen kan förklaras genom att hänvisa till det tal som socialdemokraternas ledare och blivande statsminister Per Albin Hansson höll i riksdagens andra kammare år 1928. Genom att framställa staten som det gemensamma hemmet och likna medborgare vid familjemedlemmar lyckades han formulera ett tydligt och attraktivt budskap om jämlikhet, solidaritet och social trygghet. I det goda hemmet skulle det varken finnas privilegierade kelgrisar eller tillbakasatta styvbarn.

I den svenska offentligheten är *folkhemmet* ett fast förankrat begrepp som används frekvent i den politiska debatten och i vardagliga sammanhang. I en snävare bemärkelse avses den socialdemokratiska välfärdsstatens ideologiska grundvalar, i en vidare även praktiska metoder att uppnå den allmänna, sociala och ekonomiska välfärden. Det händer också att benämningen *folkhemmet* betraktas som utbytbar med termen *den svenska modellen* som ursprungligen först och främst åsyftade lösningar inom arbetsmarknaden, men har blivit utvidgad (mest av utländska kommentatorer) till andra områden. I den etnologiska berättelsen hos Billy Ehn, Jonas Frykman, Orvar Löfgren, tolkas *folkhemmet* som ett socialdemokratiskt uppfostringsprojekt, vars syfte har varit att forma en ny typ av medborgarsamhälle som är samlat kring gemensamma värderingar och vardagsrutiner, ett samhälle som skulle ersätta den traditionella bygemenskapen.

I temporal betydelse kan *folkhemmet* förstås som en epok i Sveriges historia då socialdemokraterna var ett statsbärande parti. Den sträcker sig från maktövertagandet år 1932, då Per Albin Hansson blev statsminister fram till år 1991, då Sverige fick en borgerlig fyrpartiregering med Carl Bildt och nedmonteringen av den socialdemokratiska välfärdsmodellen påbörjades. Som det symboliska datumet för *folkhemmets* slut brukar emellertid den 28 februari 1986 anges, då statsminister Olof Palme dog i ett attentat på en gata i Stockholm. I Folkhemssverige brukar forskare urskilja inledningsskedet (1932–1945), blomstringstiden (1946–1969) och slutskedet (1970–1986/91).

Folkhemmet var ett av de ämnen som diskuterades livligt från andra hälften av 1980-talet till 1990-talet, en period då intresset för de undanträngda frågor i det förflutna tilltog i samhället och som lundahistorikern Ulf Zander kallar för "debatternas decennium". Det dessförinnan nästan uteslutande framgångsrika socialdemokratiska konceptet började granskas och ifrågasättas. Vid sidan av den stora socialdemokratiska berättelsen om välfärdsstaten som under efterkrigsperioden dominerat den svenska historieskrivningen, den så kallade *berättelsen om mönsterlandet* där Sverige också presenterades som en förebild för resten av världen, utvecklades då den mörka, dystopiska berättelsen om *monsterlandet*, vars invånare tvingas till att delta i den kollektiva (mar)drömmen om lyckan som har tydligt auktoritära drag.

Utsatt för hård kritik och förklarar dött har folkhemsprojektet inte förlorat sin stora attraktionskraft. Därom vittnar återkommande försök att vinna tolkningsföreträde över begreppet som görs från både vänster- och högersidan av den politiska scenen. *Folkhemmet* lockar med sin breda innebörd och stora emotionella laddning. Det har blivit en eftertraktad symbol för den nostalgiska längtan efter "gamla goda tider." I dagens perspektiv kan vi därför betrakta *folkhemmet* som en del av det svenska kulturella och mentala arvet och därmed en nyttig kategori som kan användas för att utforska det svenska samhället i förändring.

Huvudämnet för min forskning vars resultat jag presenterar i denna monografi är skönlitterära framställningar av barndomen i Folkhemssverige, publicerade mellan 1980 och 2016. Som föremål för en detaljerad analys har jag valt tre av dem: *Huset vid Flon* av Kjell Johansson, *En komikers uppväxt* av Jonas Gardell och *Underdog* av Torbjörn Flygt. Jag undersöker dem utifrån ett trefaldigt perspektiv: (1) som självbiografiska berättelser, (2) som retrospektiva berättelser om barndomen med en tydligt markerad vuxenberättare och 3) som berättelser om *folkhemmet* inskrivna i den svenska nationella diskursen. Analysen är förankrad i den litteraturhistoriska och litteraturteoretiska kontexten. Med hänsyn till den polske läsaren som saknar förkunskaper om den svenska utvecklingen har jag också satsat på en bred historisk och samhällelig bakgrund.

Boken består av tre delar. Den första utgör en idéhistorisk reflexion om den socialdemokratiska välfärdsstaten tolkad som tillämpning av Per Albin Hanssons vision. Presentationen av folkhems-tankens ursprung och utveckling åtföljs av en kronologisk översikt över Folkhemssveriges historia och en genomgång av berättelser om *folkhemmet* som under olika perioder har präglat den svenska samhällsdebatten. Jag redogör för Jörn Rüssens syn på historia som berättelse och presenterar Klas-Göran Karlssons typologi av *historiebruk*. En viktig utgångspunkt för att presentera de existerande berättelserna om *folkhemmet* har varit Martin Wiklunds omfattande studie där han analyserar den dominerande socialdemokratiska berättelsen och motberättelser konstruerade under 1960- och 1970-talen.

Bokens andra del är tänkt som en litteraturhistorisk och litteraturteoretisk bakgrund till analysen av tre valda romaner. Inledningsvis belyser jag ett fenomen som sedan några decennier kan observeras i den svenska litteraturen, nämligen den stora koncentrationen på barndomsskildringar med självbiografiska drag. Fenomenet har hittills inte kartlagts. I min presentation utgår jag från litteraturhistoria och pekar på den långa traditionen av självbiografiskt präglade berättelser om barndoms- och ungdomstiden som kan föras tillbaka till August Strindberg, Pär Lagerkvist och proletära autodidakter. I den sammanställning av barndomsskildringar publicerade under åren 1980–2016 som jag förberett inom ramen för min monografi har jag bland annat tagit hänsyn till sådana kategorier som tid, rum och författare (socialbakgrund och världsåskådning). Jag har också lagt märke till frekvent använda motiv och narrativa mönster och påpekat den stora variationen i fråga om form, konvention och komposition av barndomsskildringar.

Eftersom benägenheten att använda sin egen biografi som litterärt stoff är påtaglig i svenska barndomsskildringar ägnar jag en längre teoretisk reflexion åt självbiografiska tendenser i litteraturen. Jag utgår från den klassiska definitionen av självbiografien och begreppet *den självbiografiska pakt* som skapats av Philippe Lejeune och presenterar självbiografins evolution mot former som kan placeras i gränsområdet mellan fakta och fiktion. Bland dessa lämnar jag störst utrymme åt att diskutera distinktionen mellan den självbiografiska romanen och autofiktionen. Jag hänvisar till forskningsresultat av franska och polska litteraturvetare och bygger framförallt på studier av Małgorzata Czerwińska, Regina Lubas-Bartoszyńska och Jerzy Lis. Jag tar även upp nyare forskningsinriktningar och de nordiska litteraturvetarnas insatser, det vill säga forskning kring *autobiographical fiction* som bedrivs av Bo G Jansson eller feministiskt orienterade studier av kvinnliga självbiografier som Lisbeth Larsson ägnar sig åt. Termerna *det dubbla kontraktet* och *den performativa biografismen* som finns i centrum av Paul Behrendts respektive Jon Helt Haarders forskning vittnar om behovet att identifiera och utforska nya representationer av självbiografiskt skapande. Jag redogör dessutom för det självbiografiska minnets

mekanismer och diskuterar Paul Ricoeurs koncept för *den narrativa identiteten* som ett sätt att förbli sig själv under ständig förändring.

Den tredje delen av min monografi innehåller en analys av tre valda skönlitterära skildringar av barndomen. *Huset vid Flon*, *En komikers uppväxt* och *Underdog* är tre verk som på olika sätt tagit plats på den svenska bokmarknaden. De har fått prestigefyllda priser och utmärkelser, varit brett diskuterade av kritiker, fått genklang hos läsare och blivit översatta till andra språk. Alla tre innehåller självbiografiska trådar, men också tydliga hänvisningar till föreställningar och tolkningsmönster som förvaras i det kollektiva minnet.

Genom att åberopa kritikernas klassificering av dessa verk som självbiografiska romaner / autofiktioner och konfrontera dem med metatextuella kommentarer framförda av författarna diskuterar jag graden av det självupplevda i berättelsen. Jag pekar också på närvaron och samspelet av de tre självbiografiska attityderna i romanerna, som Czermińska kallar för vittnesbörd, bekännelse och utmaning. I analysen av barndomsskildringarnas narrativa konstruktion fokuserar jag på den retrospektiva berättelsen och den vuxne berättarens perspektiv samt hans synlighet i verket. Jag lägger märke till den självmedvetna hållningen hos berättaren som inleder en dialog med sitt gamla jag, det barn vars upplevelser han återskapar, men också med bokens tilltänkta läsare.

Berättelser om *folkhemmet* som finns i den offentliga debatten kan lätt identifieras i alla tre böckerna. Jag har indelat dem i fem grupper: (1) berättelsen om fattigdomen och välfärden, (2) berättelsen om det lilla landet i utkanterna av den stora politiken, (3) berättelsen om klassresan och den sociala anpassningen, (4) berättelsen om utanförskapet, (5) berättelsen om de förlorade illusionerna. Berättelserna har tjänat som stoff vid utformningen av romanvärlden men det är inte deras enda roll. I och med de citeras, parafrastras eller utsätts för kritisk granskning skapas böckernas diskursiva dimension. Genom att framställa sina karaktärer som aktörer i berättelser som är en del av det gemensamma historiska och kulturella arvet öppnar författarna för att tolka individuella öden som en kollektiv historia av gruppen, generationen och nationen. De självbiografiskt grundade romanerna får därmed karaktär av en intersubjektivt tillgänglig reflexion om utveckling, devalvering och reaktivering av folkhemsmytten. Med hänsyn till detta är det befogat att betrakta romanerna av Johansson, Gardell och Flygt som skönlitterära berättelser om *folkhemmet*.

